

Mr. Snježana VASILJ

VJERNICI VLASTITOGA SMJERA¹

Brojni znanstveni i stručni interesi dr. Đure Baslera, koji su, kako se iz njegovog opusa da vidjeti, od paleolitika, preko helenističkog, antičkog i kasnoantičkog doba, sezali do ranoga srednjeg vijeka i kasnoga srednjovjekovlja, nisu zanemarili ni duhovnost, taj najosjetljiviji segment čovjekove osobnosti i duhovne intimnosti.

To su radovi koji se, na prvom mjestu, odnose na rimsku religiju i njezine reminiscencije duhovnog života žitelja unutrašnjosti provincije Ilirika tijekom procesa romanizacije, uspješno rezimirani u *Kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine*,² ali i oni s kojima je, kroza zasebne cjeline, ukazao na rano kršćanstvo i kršćansku duhovnost tijekom kasne antike i ranoga srednjeg vijeka.³ Ravnopravno s njima i ona su djela, koja se odnose na stanje Crkve i probleme njezinih dogmi u srednjovjekovnoj Bosni koja su nastala 70-ih godina prošloga stoljeća kroza suradnju u časopisima za društvena pitanja *Pregled Sveučilišta* u Sarajevu i u *Dobrom Pastiru*, časopisu Udruženja katoličkih svećenika SRBiH, u kome je, vjerojatno s razlogom, surađivao pod pseudonimom Juraj Kujundžić. Uz njih tu je i čitav niz drugih djela i radova koji su nastali tijekom njegove uspješne sveučilišne profesorske djelatnosti na sarajevskoj Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

Ideja da se i na ovakav način osvjetli rad dr. Baslera pojavila se kao asocijacija na tekst knjige *Sol zemlje*, tada kardinala Josefa Ratzingera, a sada već pape Benedikta XVI., koji me je sa svojom konstatacijom o (istovjetnosti političkog uređenja i religije starog Rima u kom je religija

---

¹ Đ. BASLER, "Apokaliptička poruka stećaka", u: *Dobri pastir*, XXIV, Sarajevo, 1974., str. 25.

² ISTI, *Kasnoantičko doba, kulturna historija Bosne i Hercegovine*.

³ ISTI, *Arhitektura kasnoantičkog doba Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1972.

istovremeno bila sastavni i vrhovni čuvar državne sakralnosti)⁴ podsjetio na tekst dr. Baslera o kasnoantičkom dobu u *Kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine*. U tom radu Đuro Basler je, nadalasve znanstveno te vrlo transparentno i jezgrovito, definirao upravo duhovni problem Carstva na izmaku kada je u “procesu raspadanja antičkog društva” najjače promjene proživljavao čovjek pojedinac, izravni svjedok sukoba sa stepskim narodima u kom su rimski građani, italici i romanizirani slojevi gubili svoju životnost.⁵ S tim u vezi transparentno je definirao pad morala i degeneraciju rimskog društva, što je istovremeno bila i pojava i posljedica stanja u kom se Imperij tada nalazio. To je značilo da Rim, koji je zahvaljujući svojoj vojnoj moći uspio pokoriti a zatim svim raspoloživim političkim i administrativnim sredstvima i ujediniti zemlje oko Sredozemlja, nikada tom konglomeratu naroda nije uspio nametnuti jedinstven religijski sustav. Zapravo opijen slavom velikih osvajanja s kojima je u nasljedstvo dobio sve šarenilo helenističkog svijeta, na tome naprosto nije ni inzistirao. Snaga oružja dala je, kako nas Basler izvješćuje, premoć državnoj religiji koja je uza svoje vrhovne bogove Jupitera, Junonu i Minervu, ustoličene u hramu na Kapitolu, promovirala i carski kult koji je kasnije deificirao ne samo cara Augusta, kao heroja i spasitelja, nego i čitavu carsku obitelj.

Interesi dr. Đure Baslera išli su i dalje. Zanimao se za duhovnost naroda europskih i azijskih provincija, koji su se i dalje obraćali svojim bogovima. I dok su se Kelti molili bogovima prirode i dobrim vilama, Tračani svom heroiziranom lovcu i ratniku, naši Iliri Silvanu i Dijani, zaštitnicima šuma i pastira, situacija na Istoku bila je znatno drukčija. Izravno ukazuje na određena božanstva koja su, od vremena perzijske dominacije, preko helenizma prerasla lokalne okvire i poprimila kozmopolitske karakteristike. Njima je put na Zapad bio je otvoren još od Drugoga punskog rata kada su Kibela, Belona, Izida, Serapis, Sabazij, Magna Mater, Prijap, Atis, Orfej i Dioniz dobili prednost pred oficijelnim bogovima koji su, iako po vrlinama i manama ljudima bliski, ipak gubili svoje pozicije. U takvim okolnostima, kada je stara religija postupno nestajala, značajno mjesto kod prosvijećenih građana na Zapadu, kako nas upoznađe Basler, pokušava preuzeti neoplatonizam.⁶ Prožet pitagorejskim misticizmom i gnosticizmom (utemeljen od filozofa Plotina oko 250. god.) s teološkim postavkama s kojima je nastojao bogove “izdići iznad obične

---

⁴ J. RATZINGER, *Sol zemlje*.

⁵ Đ. BASLER, *Kasnoantičko doba...*

⁶ ISTI, *Orfički elementi u simboličkim stećcima*, str. 81.

materije i lišiti ljudskih mana” nije, svojim mističnim udublivanjem u meditaciju i borbom za spas duša, bio u stanju uzdignuti se do univerzalne religije. Jednostavno, njegova uzvišena “božanstvenost”, koja se od najvišeg, savršenog, bića preko nižih širila do čovjeka i materijalnog svijeta, nije mogla izaći iz kruga obrazovanih kojih je tada u vrijeme kasne antike bivalo sve manje. Tako, po Basleru, koncipiran Plotinov čovjek duha - *homo spiritualis* morao je ustuknuti, a filozofija koju je predstavljao, transformirati se u gnosticizam. Neoplatonizam stvoren za uzak krug ljudi bliskih dvoru za mase po provincijama ostao je nedostupan. Osjećajući se iznevjerenim upravo se te mase priklanjaju dualističkoj strani gnosticizma pronalazeći u njegovom misticizmu, zapravo soterizmu, ideji izbavljenja, bazu za brojne sekte koje tijekom ranoga srednjeg vijeka egzistiraju diljem Europe.⁷ Razumljivo, u takvim uvjetima, kako naglašava Basler, prilika za stvaranje novih religija nije nedostajalo. U momentu kada je kriza budućnost Carstva stavila u ruke legija, na scenu stupa mitraizam, kult perzijskog boga Sunca preko koga su rimski carevi pokušavali pronaći kompromis između vlasti i interesa vojske. Kao *Sol invictus* Mitra je carevima garantirao prijestolje, vojnicima hrabrost i pobjedu, a masama vjernika mogućnost oprosta grijeha. To je odgovaralo Carstvu jer mitraizam nije zadirao u organizaciju države nego je činio kompromis vlasti i legija. Jednostavno carevima je garantirao prijestolja, a vojnicima hrabrost i pobjede. Ipak nije bio u stanju odgovoriti na sva iskušenja kroz koja je Carstvo prolazilo. Krize su postajale dublje, prijestolje je mijenjalo vladare, a svete tajne mitraizma široke mase nisu zadovoljavale. Nezadovoljne tragale su za religijom koja bi im bila u stanju pružiti osjećaj sigurnosti koji nisu mogli naći u državi koja je nestajala. U takvoj duhovnoj praznini ruku izbavljenja čovječanstvu pružilo je kršćanstvo. I upravo to kršćanstvo bit će izniman izazov za Baslera koji će kršćanskim temama, posebno kroz pojavu ranih sakralnih objekata na tlu BiH, posvetiti značajne stranice svoga znanstvenog opusa. Kršćanstvo, u prvo vrijeme, poniklo unutar jedne male zajednica na tlu monoteističke Palestine brzo je, za razliku od drugih, ukazalo na svoje prednosti. Nosilo je niz novih ideja koje do tada nisu postojale. Stavom o jednakosti i ravnopravnosti, kako naglašava Basler, ulazilo je izravno u osnovno društveno pitanje. Podrivajući na taj način osnove robovlasničkog sustava dovelo je sebe na udar administrativne represije koja će od tada štiteći sebe nemilosrdno proganjati kršćane. I Dioklecijanu se tada činilo kako spašavajući “Carstvo na izmaku” uništava

---

⁷ ISTI, *Bosanska...*, str. 296.

božansku državu za koju je tvrdio da se infiltrirala u njegovu vlast duboko je podrivajući. U takvim okolnostima kršćanska ustrajnost, strpljivost i poniznost ostvarili su Crkvi pozicije koje su je uzdige iznad svih svjetovnih institucija. Utemeljena na propagiranju ljubavi i jednakosti pružala je, kroz kršćanstvo, utočište svima koji su u njezinom okrilju bili spremni prihvatiti Krista. A takvih, u tim okolnostima, nije bilo malo; bili su na početku procesa kome je bilo suđeno okrenuti novu stranicu povijesti čovječanstva. Rano kršćanstvo i kršćansku čežnju za besmrtnošću dr. Basler prepoznaje na ukrasima timpanona kasnoantičkog mauzoleja u Šipovu, u kom krilati geniji, simboli vremena koje teče, nose medaljone s likovima pokojnika. Osim njih, prve kršćanske tragove uočava i u križnom tlocrtu vile u Paniku kod Bileće iz sredine 3. st., ali i u kući mozaika u Stocu koja je prema njegovu mišljenju mogla služiti kao oratorij. Značajno mjesto, koje svjedoči o ranom kršćanstvu provincije, pripada i sarkofagu iz Čerina u Hercegovini s motivom okrunjenog križa *Crux coronata*, ali i spomenu na mnoge kršćanske mučenike od Salone, sv. Dujma i Anastazija do Sirmija i sv. Euzebija i Poliona.

I kršćanstvo 5. st., koje se podudara s vremenom razaranja Vizigota i Huna na prostorima provincije Dalmacije, zauzima značajno mjesto u istraživačkom radu dr. Đure Baslera. S dolaskom arijanskih Istočnih Gota na njezine prostore kršćanstvo je, po njemu, ušlo u značajnu fazu o kojoj svjedoče brojne bazilike diljem BiH. Njihov nastanak je, iako su tema drugog referata, tumačio kao potrebu domaćeg stanovništva da javno istakne svoju odanost pravovjernoj Crkvi koja je bila najjači živi nasljednik dostignuća umirućeg Carstva. Na taj način su s ustrajnošću u svojoj vjeri najočitije manifestirali svoju pripadnost rimskoj ekumeni.

Razumljivo da su takve okolnosti s većim interesom za kršćanstvo dovodile i do pojava raznih oblika monaštva i sekti. Prema njegovu mišljenju kršćanstvo u unutrašnjosti provincije nije bilo usmjeravano po određenim pravilima, više je naličilo prilikama na Istoku, koji je, već u prvim stoljećima iznjedrio brojne sekte, kao što su gnosticizam⁸ koji je nastojao, kao posljedica nastojanja skupine teologa i filozofa, helenizirati kršćanstvo spajanjem orijentalnih religija s helenističkom mistikom ili manihizam, koji se, nakon što je njegov osnivač Man u njemu pokušao sjediniti zoroastrizam, kršćanstvo i budizam u jednu religiju, iz Perzije preko Rima proširio sve do Hispanije i Galije, a zatim vjerojatno i do

---

⁸ ISTI, "Gnostički elementi u temeljima crkve bosanske", u: *Radovi III. Muzej grada Zenice*, Zenica, 1973., str. 267- 275.

Dalmacije.⁹ Iako je teško reći koliko je manihističku beskonačnu mističnost isprepletenu s dva prapočela dobra i zla (Eonom dobrim Bogom Isusom - *Logosom*, stvoriteljem duše i svjetlosti i zlim *Satanom*, tvorcem tjelesnosti i tame), nije nimalo lako definirati na tlu BiH, izravnije Bosne, dr. Basler to prepoznaje na reljefima u kulturnoj dvorani građevnog kompleksa na Bilimišću u Zenici u kojoj reljefi "prikazuju Dobro i Zlo, svijet Plerome i Kenome".¹⁰ Potpun odgovor, o uvjetima i mogućim razlozima nastanka ovih sekta i spomenika koji su ih pratili te o njihovom odnosu s izvornim kršćanstvom nije bio u mogućnosti dati, kao što to, uostalom, bez novih istraživanja nismo u mogućnosti ni danas.

I rani srednji vijek je zauzimaao značajno mjesto naći u znanstvenom opusu dr. Đure Baslera. To se posebno vrijedi za period nakon dolaska Avara i Slavena kada se, stjecajem okolnosti, na ovim prostorima susreću dva suprotstavljena autoriteta: romanizirani starosjedioci sa svježim sjećanjem na rimski svijet i pridošlice, novi gospodari barbari s "utemeljenim običajima nepisanih zakona". Na pitanje kako je, u tim nepoznatim vremenima, teklo pokrštavanje u zaleđu provincije Basler, nije dao odgovora. Navodi tek rijetka vrela koja, kao ostaci pleternog ornamenta s crkve u Vrutcima kod vrela Bosne, izravno svjedoče crkvenu organizaciju karolinškog tipa i ukazuju na bliske utjecaje jadranskog primorja.¹¹ O tim pitanjima nove podatke ne donosi sve do polovine 11. st. kada na scenu "dolaze žalosne posljedice preduge izolacije: nespornazumi, klevetanja, sabori, anateme, skidanje sa službi, pa i građanske kazne"¹² izricane na Bosansku crkvu legalno osnovanu 60-ih ili 70-ih godina 11. st. Ono što je važno u podanicima ove Crkve, koja je kako izgleda "za razliku od drugih u Europi kao institucija bila heretična jer je kao cjelina s biskupom na čelu činila oporbu centralnoj crkvenoj upravi u Rimu, *in capite et in membris*",¹³ Basler će prepoznati srednjovjekovne kršćane (krstjane) nepravedno, kako navodi, nazvane "bogumili". Uz to drugih podanika, pored svojih, nije imala. Njezini "krstjani" nisu bili nikakva posebna skupina ljudi, a još manje nekakav poseban narod jednostavno "su bili vjernici vlastitog smjera", dobri ljudi i "krstjani". Pripadali su Crkvi koja je imala u hijerarhiji

---

⁹ ISTI, "Bosanska crkva do 1203. godine", u: *Pregled*, LX/2-3, Sarajevo, 1973., str. 298-299.

¹⁰ ISTI, *Gnostički...*, str. 268-271.

¹¹ ISTI, *Bosanska...*, str. 300.

¹² ISTI, 302.

¹³ ISTI, "Bosanska crkva za vladavine bana Kulina", u: *Prilozi*, 9/1, Institut za istoriju, Sarajevo, 1973., str. 20.

intelektualnu elitu i udružene askete koji su narod pastorizirali s jedino tada mogućim putujućim propovjednicima. Tek je vrijeme i naše neznanje, kako kaže Basler, stvorilo od njih legende pod čijim teretom mi i danas još isuviše često stvaramo mistificirane zaključke, slično kao nekad učenom Tomi, arhiđakonu Splitske Crkve.”¹⁴

Njihova krstjanska pravovjernost ili krivovjernost obilježila je tijekom srednjeg vijeka prostor cijele BiH stećcima, nadgrobnim spomenicima koji, naime, nisu, kako to lijepo Basler kaže, samo mrtvi kamen, djelo pijeteta ili sujete, nego prije svega poruka i opomena onim koji “nailaze u prostoru i nadolaze u vremenu”.¹⁵ Nijedna poruka iskazana na stećcima nije prazna priča ili umjetnikov hir. Oni su priče o vjeri preminulih, o ljubavi prema onima koji su krstjanski svijet napustili, ali i nada u buduću život poslije smrti. To je značilo odlazak u onaj, vremenom i prostorom neograničeni kozmos čiji su glasnici za ljude bili sunce i mjesec, jedinstvo koje je po danu darivalo život, a po noći donosilo tamu i smrt.¹⁶ Nebeske ili rajske poljane na putu prema prijestolju Božjem, kao gnostički element, nisu bile namijenjene samo mrtvima nego i živima koji su čistoćom svojih misli mogli stići do polja blaženih.

Na putu do takvih spoznaja “dobri ljudi” nisu se napajali samo tradicijom gnosticizma i mistikom manihizma nego i pretkršćanskim kultovima naroda Europe, koje nisu napustili nego su ih u svijesti pohranjene izdvojili kao demone, simbole grijeha protiv kojih se čistoćom duše trebalo boriti krstjanski.¹⁷

Rješenje za prikaz kompliciranog svijeta seoba kroz nebeske sfere našli su prema mišljenju dr. Baslera u kasnom romaničkom stilu koji će upravo preko njih imati na ovim prostorima značajno produženo trajanje. Kroz njega najbolje su mogli iskazati prepoznat čin otkupljenja u svijetu grijeha predstavljen divljim životinjama fantastičnih oblika, sudnji dan i nebeski Jeruzalem, Isusa kao Izbavitelja ili drvo života. Kao prvi ukazao je na orfičke elemente na motivima stećaka.¹⁸ Orfejev kult osvijetlio je kroza svu osebjnost njegovih elemenata: geneološki, soteriološki i kozmogonijski.¹⁹ To je podrazumijevalo besmrtnu dušu božanskog podrijetla

---

¹⁴ ISTI, 1973., str. 304.

¹⁵ ISTI, “Apokaliptička poruka...”, str. 25.

¹⁶ ISTI, “Apokaliptička poruka...”, str. 26.

¹⁷ ISTI, str. 28.

¹⁸ ISTI, “Orfički elementi u simbolici stećaka”, u: *Dobri pastir*, XXVI, Sarajevo, 1976.

¹⁹ ISTI, str. 83.

te izbavljenje od grijeha koje je moguće tek nakon što duše, poslije smrti, kroz praznu sferu hipokampi i grifoni odnesu u prostore Urana koga od beskonačnog Kozmosa dijeli Sfaira s pet planeta Suncem i Mjesecom.²⁰

Tako nam je Basler na najbolji način skrenuo pozornost na kompleksan duhovni svijet naših predaka još uvijek tajanstven, inspirativan i uzbudljiv u ljepoti svoga umjetničkog izraza, a nerijetko i neshvatljiv zbog težine razumijevanja onoga što su nam htjeli reći. Nakićene fantazije izmišljenih bića približio nam je tumačeći poruku njihove vjere jednostavno kao nagradu za dobra ili kaznu za loša djela. Pokazao je na put kojim ne smijemo prestati ići nego nastaviti i rješavati nepremostiv jaz nerazumijevanja koji treba biti izazov u budućim istraživanjima.

Literatura

Đ. BASLER, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972.; ISTI, "Kasnoantičko doba", u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo; ISTI "Bosanska crkva do 1203 godine", u: *Pregled*, LXIII, Sarajevo, 1973., str. 297-304; ISTI, "Bosanska crkva za vladavine bana Kulina", u: *Prilozi instituta za istoriju*, 9/1, Sarajevo, 1973., str. 13-22; ISTI, "Gnostički elementi u temeljima Crkve bosanske", u: *Radovi III.*, Simpozij Srednjovjekovna Bosna i Europska kultura, Zenica, 1971., Muzej grada Zenice, Zenica, 1973., str. 267-276; ISTI, "Istraživanja bogumilstva u XVII i XVIII vijeku", u: *Pregled*, LXIV, Sarajevo, 1974., str. 647-651; ISTI, "Porijeklo naziva 'pataren'", u: *Pregled*, LXIV, Sarajevo 1974., str. 1203-1206; ISTI, "Apokaliptička poruka stećaka", u: *Dobri Pastir*, XXIV, Sarajevo, 1974., str. 25-36; ISTI, "Visoko učilište Crkve bosanske u mjestu Bosna", u: *Pregled*, LXV, Sarajevo, 1975., str. 473-486; ISTI, "Orfički elementi u simbolici stećaka", u: *Dobri Pastir*, XXVI, Sarajevo, 1976., str. 79-96.

JURAJ KUJUNDŽIĆ, "Visočka biskupija", u: *Dobri Pastir*, XXV, Sarajevo, 1975., str. 133-140.

---

²⁰ ISTI.